પ્રવચન નં. ૨૧૪, ગાથા–૧૮૭, શ્લોક–૩૦૬-૩૦૭, ગુરુવાર, માગશર વદ ૧૪, તા.૧૬-૧૨-૭૧

૧૮૬ ગાથાના બે કળશ છે. ૩૦૬ કળશ.

देहव्यूहमहीजराजिभयदे दु:खावलीश्वापदे
विश्वाशातिकरालकालदहने शुष्यन्मनीयावने* ।

---

* અહીં કાંઈક અશુદ્ધિ હોય એમ લાગે છે.

+ દુર્ગમ = મુશ્કેલીથી ઓળંગી શકાય એવું; દુસ્તર. (સંસાર-અટવીને વિષે અનેક કુનયરૂપી માર્ગોમાંથી સત્ય માર્ગ શોધી કાઢવો મિથ્યાદષ્ટિઓને અત્યંત કઠિન છે અને તેથી સંસાર-અટવી અત્યંત દુસ્તર છે.)

नानादुर्णयमार्गदुर्गमतमे दृङ्मोहिनां देहिनां
जैनं दर्शनमेकमेव शरणं जन्माटवीसंकटे।।३०६।।

કહે છે, કે આ સંસારરૂપી અટવી વિકટ સ્થળ છે. જેમાં **'દેહસમૂહરૂપી વૃક્ષપંક્તિથી જે ભયંકર છે,...'** એક દેહ, બીજો દેહ એમ અનંત દેહ, એનો જે સમૂહ એની પંક્તિ-ધારા. વનમાં જેમ વૃક્ષની પંક્તિ હોય, અટવીમાં જેમ વૃક્ષની પંક્તિનો સમૂહ હોય, એમ સંસારરૂપી અટવીમાં આ દેહસમૂહરૂપી વૃક્ષની પંક્તિ છે. એક પછી એક... એક પછી એક... એક પછી એક દેહ એને મળ્યા જ કરે. એમાં દેહસમૂહ-દેહનો ઢગલો આખો. એવા **'દેહસમૂહરૂપી વૃક્ષપંક્તિથી...'** શ્રેણીથી **'જે ભયંકર છે,...'** સંસારઅટવી. **'જેમાં દુઃખપરંપરારૂપી જંગલી પશુઓ (વસે) છે,...'** અટવીમાં જેમ સિંહ અને વાઘ (હોય છે) એમ દુઃખની પરંપરા એક પછી એક... એક પછી એક... દુઃખ તો ચાલ્યા જ કરે છે. સંસારમાં (કોઈ) દુઃખ રહિત છે નહિ. **'દુઃખપરંપરારૂપી જંગલી પશુઓ (વસે) છે,...'** રાગ-દ્વેષની આકુળતા, ચાહે તો સ્વર્ગમાં હો, નરકમાં હો, શેઠાઈમાં હો, રાંકાઈમાં હો પણ એને દુઃખની પરંપરા (ચાલુ જ છે). એમાં તો જંગલી પશુ–દુઃખની પરંપરા છે. વેરી ચીરી નાખે એવા પશુઓ છે. સંસારઅટવી એવી છે.

'અતિ કરાળ કાળરૂપી અગ્નિ જ્યાં સર્વનું ભક્ષણ કરે છે,...' કરાળ કાળ ક્ષણમાં બધાનો નાશ કરી નાખે. કરાળ કાળરૂપી અગ્નિ વનને જેમ બાળે, એમ આ પોતાના અનેક પ્રકારના શરીરાદિનો નાશ કરી નાખે છે. સગવડતા અને અગવડતા બધાનો કરાળ કાળ સંસાર. સંસાર દાવાનળથી સળગી રહ્યો છે.

'જેમાં બુદ્ધિરૂપી જળ (?) સુકાય છે...' કાંઈક અશુદ્ધિ છે અંદર. બુદ્ધિરૂપી જળ સુકાય જાય છે. આત્માનું જ્ઞાન શું છે એનું એને ભાન નથી. સંસારના ડહાપણ એ પણ આત્માના જ્ઞાનને સુકવી નાખે છે. સમજાણું કાંઈ? **'અને જે દર્શનમોહયુક્ત જીવોને...'** જેને શ્રદ્ધા વિપરીત છે એવા જીવોને **'અનેક કુનયરૂપી માર્ગોને લીધે અત્યંત દુર્ગમ છે,...'** કુનય, કુતર્કો, કુનય ને કુશાસ્ત્ર એ રૂપી માર્ગને લીધે અત્યંત દુર્ગમ છે. એ અટવીમાંથી નીકળવું (દુર્ગમ છે). એવી અટવી હોય એમાં જાળ, બાવળ, કાંટા આડાઅવળા ભર્યા હોય એમાંથી રસ્તો કાઢવો મુશ્કેલ છે. એમ આ દર્શનમોહ જીવને અનેક કુનય, કુતર્કો દ્વારા માર્ગ અત્યંત દુર્ગમ છે. નીચે અર્થ છે. **'મુશ્કેલીથી ઓળંગી શકાય એવું; દુસ્તર'** છે. એ ચોર્યાશીના અવતારમાંથી નીકળવું મહાદુસ્તર છે.

'(સંસાર-અટવીને વિષે અનેક કુનયરૂપી માર્ગોમાંથી સત્ય માર્ગ શોધી કાઢવો...' અનેક જાળા, જાંખરા, બાવળના કાંટા વચમાં અટવીમાં પડ્યા હોય, એમાંથી કેડો-માર્ગ કાઢવો કે આ માર્ગે શહેરમાં પહોંચી શકાય, એવો કેડો ગોતવો જેમ મહા મુશ્કેલ છે. એમ આ સંસારની

અટવીમાં રખડતા જીવને કુનય માર્ગમાંથી સત્ય માર્ગ શોધી કાઢવો, સત્ય શું છે એ શોધવું **'મિથ્યાદષ્ટિઓને અત્યંત કઠિન છે...'** ક્યાંક ક્યાંક ભરાય જાય. સમજાણું કાંઈ? વિપરીત નયના આશયે એકાંતમાં કાં પર્યાયમાં કાં દ્રવ્યમાં કા એકાંત ભેદમાં કા એકાંત અભેદમાં ભરાય જાય, કહે છે. વસ્તુની સ્થિતિ શોધવી, આ કુનયના કારણે, બહુ મુશ્કેલ છે. **'તેથી સંસાર-અટવી અત્યંત દુસ્તર છે.'** દુસ્તર. તરવી એટલે અટવીમાંથી નીકળવું. કહો, ધર્મને નામે પણ એકલા કુનયો વર્તે એમાંથી નીકળવું અને સત્યને શોધવું ઘણું દુસ્તર, તરવું-નીકળવું મહામુશ્કેલ છે. અહો..!

'તે સંસાર-અટવીરૂપી વિકટ સ્થળમાં...' સંસારરૂપી અટવીનું વિકટ મેદાન. આહા..હા..! **'જૈન દર્શન એક જ શરણ છે.'** આત્માનો વીતરાગી સ્વભાવ એ જૈનદર્શન. જૈનદર્શને એ કહ્યું કે તારો સ્વભાવ વીતરાગ આનંદસ્વરૂપ ત્રિકાળ છે. આહા..હા..! એ એક જ શરણ છે, બીજું કોઈ શરણ છે નહિ. સમજાણું કાંઈ? આવી અટવીમાંથી નીકળવા માટે (કે જે) દુર્ગમ અટવી (છે, એમાં) એક જૈનદર્શન જ શરણ છે. **'એક જ શરણ છે.'** લ્યો! જૈનદર્શન એક જ શરણ છે. બીજું કોઈ નથી? બીજું ક્યાં (કોઈ છે). આત્માનો વીતરાગી સ્વભાવ એ જૈનદર્શન અને એની પર્યાયની પ્રાપ્તિ થવી એ જૈનશાસન. ત્રિકાળી આનંદમૂર્તિ ભગવાન વીતરાગસ્વરૂપ, એનું શરણ–એનો આશ્રય (એ) એક જ ઉદ્ધાર કરવાનો ઉપાય છે. એક શ્લોક થયો. કોઈને એમ લાગે કે આ તો એકાંત છે. પોતે જૈનદર્શનની વાત એકાંતમાં નાખે છે. એ વસ્તુનું સ્વરૂપ જ એવું છે. વીતરાગ સર્વજ્ઞદેવે કહ્યું અને પ્રગટ કર્યું એવું એ સ્વરૂપ જૈનદર્શન એટલે આત્મા, જેમાં રાગ નથી, જેમાં સંસાર છે નહિ, એવો જે ત્રિકાળી સ્વભાવ એ એક જ શરણ છે. સમજાણું કાંઈ?

શ્લોક–૩૦૭

तथा हि -

(शार्दूलविक्रीडित)

लोकालोकनिकेतनं वपुरदो ज्ञानं च यस्य प्रभो-
स्तं शंखध्वनिकंपिताखिलभुवं श्रीनेमितीर्थेश्वरम्।
स्तोतुं के भुवनत्रयेऽपि मनुजाः शक्ताः सुरा वा पुनः
जाने तत्स्तवनैककारणमहं भक्तिर्जिनेऽत्युत्सुका।।३०७।।

[શ્લોકાર્થ :–] જે પ્રભુનું જ્ઞાનશરીર સદા લોકાલોકનું નિકેતન છે (અર્થાત્ જે નેમિનાથપ્રભુના જ્ઞાનમાં લોકાલોક સદા સમાય છે—જણાય છે), તે શ્રી નેમિનાથ તીર્થેશ્વરને—કે જેમણે શંખના ધ્વનિથી આખી પૃથ્વીને ધ્રુજાવી હતી તેમને—સ્તવવાને ત્રણે લોકમાં કોણ મનુષ્યો કે દેવો સમર્થ છે? (તોપણ) તેમને સ્તવવાનું એકમાત્ર કારણ જિન પ્રત્યે અતિ ઉત્સુક ભક્તિ છે એમ હું જાણું છું. ૩૦૭.

શ્લોક–૩૦૭ ઉપર પ્રવચન

૩૦૭.

लोकालोकनिकेतनं वपुरदो ज्ञानं च यस्य प्रभो-
स्तं शंखध्वनिकंपिताखिलभुवं श्रीनेमितीर्थेश्वरम्।
स्तोतुं के भुवनत्रयेऽपि मनुजाः शक्ताः सुरा वा पुनः
जाने तत्स्तवनैककारणमहं भक्तिर्जिनेऽत्युत्सुका।।३०७।।

ઉત્સુક, અત્યંત ઉત્સુક, અતિ ઉત્સુક. અર્થ કર્યો છે ને. 'નેમિનાથ' ભગવાનને યાદ કર્યા છે. આહા..હા..!

મુમુક્ષુ :– ...

ઉત્તર :– આ તો પોતે બ્રહ્મચારી હતા ને? બાળબ્રહ્મચારી હતા. 'પદ્મપ્રભમલધારીદેવ' બાળબ્રહ્મચારી (હતા) એટલે બાળબ્રહ્મચારી તીર્થંકરને યાદ કર્યા છે.

શ્લોકાર્થ :– 'જે પ્રભુનું જ્ઞાનશરીર...' 'નેમિનાથ' ભગવાનનું જ્ઞાનશરીર, હોં! એ જ્ઞાન એનું શરીર. **'સદા લોકાલોકનું...'** ઘર છે. નિકેતન. નિકેતન એટલે ઘર. ભગવાન નેમિનાથ પ્રભુ, જેનો જ્ઞાનરૂપી સ્વભાવ શરીર (છે) એ લોકાલોકનું ઘર છે એટલે કે લોકાલોકને જાણવા સમર્થ છે. લોકાલોક જેમાં જણાય છે. કહો. શબ્દ તો આમ લીધો છે. ભગવાન જ્ઞાનસ્વભાવ લોકાલોકનું નિકેતન (છે). નિકેતન એટલે રહેવાનું સ્થાન છે. એય..! પંડિતજી! ઘર છે. લોકાલોક અહીં રહે છે. એનો અર્થ **'નેમિનાથપ્રભુના જ્ઞાનમાં લોકાલોક સદા સમાય છે–જણાય છે.'** એવું એમનું જ્ઞાનશરીર છે. જ્ઞાનશરીર. દેહશરીર તો જડ છે, આ તો માટી છે. સમજાણું કાંઈ?

'શ્રી નેમિનાથ તીર્થેશ્વરને–' તીર્થેશ્વર એ છે. તીર્થના ઈશ્વર છે. તીર્થેશ્વર-તીર્થના ઈશ્વર. તરનારા આત્માઓના પણ એ ઈશ્વર છે. સાધકના એ પરમેશ્વર છે એમ કહે છે. **'જેમણે શંખના ધ્વનિથી આખી પૃથ્વીને ધ્રુજાવી હતી...'** આવે છે ને? નેમિનાથ ભગવાન અને 'કૃષ્ણ'ની રાણી 'રુક્ષ્મણી'. 'નેમિનાથ' ભગવાને સ્નાન કર્યું એટલે લુંગડું કાઢી નાખ્યું અને 'રુક્ષ્મણી'ને કીધું, ધોઈ નાખ. 'રુક્ષ્મણી' કહે કે તમે કોણ કહેનાર? અમને તો અમારા 'શ્રીકૃષ્ણ' જે શંખનો ધ્વનિ ફૂંકે તો આમ દ્વારિકાને હલાવી દે, એ પુરુષ પણ અમને ન કહે અને તમે?

'નેમિનાથ' ભગવાન ગૃહસ્થાશ્રમમાં હતા. ત્રણ જ્ઞાનના ધણી હતા. એમ કહ્યું એટલે ભગવાને જ્યાં શંખ હતો, નાગની શૈયા હતી. નાગની શૈયા. પાટી હોય છે ને? પલંગની પાટી. એમ નાગની પાટી હતી. ... પોચુ, સુંવાળુ.. એવી નાગ શૈયા હતી. 'શ્રીકૃષ્ણ'ને સૂવાને માટે. નાગની શૈયા. ત્યાં ગયા. અને ત્યાં જઈને શંખ લીધો. શંખ લઈને ફૂંક્યોં. ત્યાં 'દ્વારિકા' ધ્રુજી ઊઠી. શંખ ફૂંક્યોં ત્યાં એટલું અવાજનું જોર થયું. 'દ્વારિકા' ધ્રુજી ઉઠી. અહીં તો આખી પૃથ્વી ધ્રુજાવી. પણ એ આખું સ્થાન છે એને ધ્રુજાવી દીધું. શંખ હાથમાં લઈને ફૂંક્યો ત્યાં.

'જેમણે શંખના ધ્વનિથી આખી પૃથ્વીને ધ્રુજાવી હતી...' લ્યો! શંખને કારણે ફૂંક પડ્યો ત્યાં ધરતી ધ્રુજી ઉઠી. નિમિત્તથી (કથન છે).

મુમુક્ષુ :– માનવું કે ન માનવું?

ઉત્તર :– એ અહીંયાં સિદ્ધ ક્યાં કરવું છે? અહીં તો એણે આ કર્યું એમાં આમ થયું. એટલું સિદ્ધ કરવું છે. સમજાણું કાંઈ?

'જેમણે શંખના ધ્વનિથી આખી પૃથ્વીને ધ્રુજાવી હતી તેમને-સ્તવવાને ત્રણે લોકમાં કોણ મનુષ્યો કે દેવો સમર્થ છે?' એનું સ્તવન કરવાને ત્રણલોકમાં કોણ મનુષ્યો કે દેવો સમર્થ છે? એવી જેની શક્તિ (એવા) નેમિનાથ ભગવાન કેવળજ્ઞાન પામ્યા, પૂર્ણાનંદની દશા પામ્યા, એની કોણ મનુષ્યો કે દેવો સ્તુતિ કરે? એની અલૌકિક ચીજ જ્યાં... જેની પર્યાય અનંત જ્ઞાન અને અનંત આનંદપણે પરિણમી ગઈ છે એનું શું કહેવું ? લોકાલોકથી પણ અનંતગુણો કાળ-ક્ષેત્ર હોત તો જાણે એવું જેની જ્ઞાનની પર્યાયનું પરિણમન સ્વચ્છ અને શુદ્ધ છે એની સ્તુતિ કરવાને કોણ સમર્થ છે? સમજાણું કાંઈ?

'ત્રણ લોકમાં કોણ મનુષ્યો કે દેવો સમર્થ છે?' એમ કહે છે. ગણધરો પણ સમર્થ શું છે, એમ કહે છે. **'(તોપણ) તેમને સ્તવવાનું એકમાત્ર કારણ જિન પ્રત્યે અતિ ઉત્સુક ભક્તિ છે...'** લ્યો? એમના પ્રત્યે અતિઉત્સુક-ઉત્સાહરૂપી ભક્તિ જાગી છે એટલે કરીએ છીએ. આહા..હા..! આવે છે ને? છે તો વિકલ્પ પણ એ અશુભની જ્યારે સ્થિતિ ન હોય તો એવો ભાવ હોય છે. અંદરમા ઠરી શકે નહિ તો એવો વિકલ્પ હોય છે.

મુમુક્ષુ :– ન હોય તો?

ઉત્તર :– હોય જ. ન હોય એમ કાંઈ (નથી). વીતરાગ પૂર્ણ થાય ને ન હોય? કાં વીતરાગ થઈ જાય કાં અજ્ઞાની થઈ જાય. સમજાણું કાંઈ? ભાવ આવે છે ને? વીતરાગતામાં કેટલો કાળ રહે?

કહે છે કે **'જિન પ્રત્યે...'** એવા વીતરાગ ભગવાન પ્રત્યે જેનો સ્વભાવ એકલો વીતરાગ પૂર્ણ થઈ ગયો. અહો..! જેવો એનો સ્વભાવ હતો એવી વ્યક્ત દશા પ્રગટ થઈ ગઈ. જિનસ્વરૂપ જ આત્મા હતો. વીતરાગસ્વરૂપે હતો એવો પર્યાયમાં પૂર્ણ પ્રગટ થઈ ગયો. એના **'પ્રત્યે અતિ ઉત્સુક ભક્તિ છે એમ હું જાણું છું.'** સ્તવવાનું કારણ આ એક જ છે એમ કહે

છે. બીજું કોઈ કારણ નથી. કહો, સમજાણું? આવ્યું હતું ને? '**अभक्तिं मा कुरुध्वं**' ૧૮૬માં. એમાંથી એ કાઢ્યું. હવે આ છેલ્લી ગાથા. ૧૮૭.

મુમુક્ષુ :– હે ભવ્ય! અભક્તિ ન કર...

ઉત્તર :– ભક્તિ કરજે. એ નિશ્ચય ભક્તિની વાત ત્યાં તો છે. આ વ્યવહાર ભક્તિ પણ એમાં કાઢે છે.

મુમુક્ષુ :– મહાપુરુષો આવા દોષ કરે એનું શું કરવું?

ઉત્તર :– દોષ કરે છે એ આવે છે. હોય છે. ભાવ હોય છે. ભાવ હોય છે ને, નથી હોતો એમ નહિ. શુભભાવ પણ વ્યવહારે પ્રશંસનીય છે ને. વ્યવહારે. નિશ્ચયથી અપ્રશંસનીય છે. .. ભાવ આવે, એ હોય છે.

ગાથા-૧૮૭

णियभावणाणिमित्तं मए कदं णियमसारणामसुदं।
णच्चा जिणोवदेसं पुव्वावरदोसणिम्मुक्कं।।१८७।।

निजभावनानिमित्तं मया कृतं नियमसारनामश्रुतम्।
ज्ञात्वा जिनोपदेशं पूर्वापरदोषनिर्मुक्तम्।।१८७।।

शास्त्रनामधेयकथनद्वारेण शास्त्रोपसंहारोपन्यासोऽयम्।

अत्राचार्याः प्रारब्धस्यान्तगमनत्वात् नितरां कृतार्थतां परिप्राप्य निजभावनानिमित्तमशुभवंचनार्थं नियमसाराभिधानं श्रुतं परमाध्यात्मशास्त्रशतकुशलेन मया कृतम्। किं कृत्वा? पूर्वं ज्ञात्वा अवंचकपरमगुरुप्रसादेन बुद्ध्वेति। कम? जिनोपदेशं वीतरागसर्वज्ञमुखारविन्दविनिर्गतपरमोपदेशम्। तं पुनः किंविशिष्टम्? पूर्वापरदोषनिर्मुक्तं पूर्वापरदोषहेतुभूतसकलमोहरागद्वेषाभावादाप्तमुखविनिर्गतत्वान्निर्दोषमिति।

किञ्च अस्य खलु निखिलागमार्थसार्थप्रतिपादनसमर्थस्य नियमशब्दसंसूचितविशुद्धमोक्षमार्गस्य अंचितपञ्चास्तिकायपरिसनाथस्य संचितपंचाचारप्रपञ्चस्य षड्द्रव्यविचित्रस्य सप्ततत्त्वनवपदार्थगर्भीकृतस्य पंचभावप्रपंचप्रतिपादनपरायणस्य निश्चयप्रतिक्रमणप्रत्याख्यानप्रायश्चितपरमालोचनानियमव्युत्सर्गप्रभृतिसकलपरमार्थक्रियाकांडाडंबरसमृद्धस्य उपयोगत्रयविशालस्य परमेश्वरस्य शास्त्रस्य द्विविधं किल तात्पर्यं, सूत्रतात्पर्यं शास्त्रतात्पर्यं चेति। सूत्रतात्पर्यं पद्योपन्यासेन प्रतिसूत्रमेव प्रतिपादितम्, शास्त्रतात्पर्यं त्विदमुपदर्शनेन। भागवतं शास्त्रमिदं निर्वाणसुंदरीसमुद्भवपरमवीतरागात्मकनिर्व्याबाधनिरन्तरानङ्गपरमानन्दप्रदं निरतिशयनित्यशुद्धनिरंजननिजकारणपरमात्मभावनाकारणं समस्तनयनिचयांचितं पंचमगति

हेतुभूतं पंचेन्द्रियप्रसरवर्जितगात्रमात्रपरिग्रहेण निर्मितमिदं ये खलुं निश्चयव्यवहारनययोरविरोधेन जानन्ति ते खलु महान्तः समस्ताध्यात्मशास्त्रहृदयवेदिनः परमानंदवीतरागसुखाभिलाषिणः परित्यक्तबाह्याभ्यन्तरचतुर्विंशतिपरिग्रहप्रपंचाः त्रिकालनिरुपाधिस्वरूपनिरतनिजकारण-परमात्मस्वरूपश्रद्धानपरिज्ञानाचरणात्मक भेदोपचारकल्पनानिरपेक्षस्वस्थरत्नत्रयपरायणाः सन्तः शब्दब्रह्मफलस्य शाश्वतसुखस्य भोक्तारो भवन्तीति।

નિજભાવના અર્થે રચ્યું મેં નિયમસાર-સુશાસ્ત્રને,
સૌ દોષ પૂર્વાપર રહિત ઉપદેશ જિનનો જાણીને. ૧૮૭.

અન્વયાર્થ :– [पूर्वापरदोशनिर्मुक्तम्] પૂર્વાપર દોષ રહિત [जिनोपदेशं] જિનોપદેશને [ज्ञात्वा] જાણીને [मया] મેં [निजभावनानिमित्तं] નિજભાવનાનિમિત્તે [नियमसारनामश्रुतम्] નિયમસાર નામનું શાસ્ત્ર [कृतम्] કર્યું છે.

ટીકા :– આ, શાસ્ત્રના નામકથન દ્વારા શાસ્ત્રના ઉપસંહાર સંબંધી કથન છે.

અહીં આચાર્યશ્રી (શ્રીમદ્‌ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યદેવ) પ્રારંભેલા કાર્યના અંતને પહોંચવાથી અત્યંત કૃતાર્થતાને પામીને કહે છે કે સેંકડો પરમ-અધ્યાત્મશાસ્ત્રોમાં કુશળ એવા મેં નિજભાવના નિમિત્તે—અશુભવંચનાર્થે નિયમસાર નામનું શાસ્ત્ર કર્યું છે. શું કરીને (આ શાસ્ત્ર કર્યું છે)? પહેલા *અવંચક પરમ ગુરુના પ્રસાદથી જાણીને. શું જાણીને? જિનોપદેશને અર્થાત્ વીતરાગ-સર્વજ્ઞના મુખારવિંદથી નીકળેલા પરમ ઉપદેશને. કેવો છે તે ઉપદેશ? પૂર્વાપર દોષ રહિત છે અર્થાત્ પૂર્વાપર દોષના હેતુભૂત સકળ મોહરાગદ્વેષના અભાવને લીધે જે આપ્ત છે તેમના મુખથી નીકળેલો હોવાથી નિર્દોષ છે.

વળી (આ શાસ્ત્રના તાત્પર્ય સંબંધી એમ સમજવું કે), જે (નિયમસારશાસ્ત્ર) ખરેખર સમસ્ત આગમના અર્થસમૂહનું પ્રતિપાદન કરવામાં સમર્થ છે, જેણે નિયમ-શબ્દથી વિશુદ્ધ મોક્ષમાર્ગ સમ્યક્ પ્રકારે દર્શાવ્યો છે, જે શોભિત પંચાસ્તિકાય સહિત છે (અર્થાત્ જેમાં પાંચ અસ્તિકાયનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે), જેમાં પંચાચાર-પ્રપંચનો સંચય કરવામાં આવ્યો છે (અર્થાત્ જેમાં જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર અને વીર્યાચારરૂપ પાંચ પ્રકારના આચારનું કથન કરવામાં આવ્યું છે), જે છ દ્રવ્યોથી વિચિત્ર છે (અર્થાત્ જે છ દ્રવ્યોના નિરૂપણથી વિધવિધ પ્રકારનું—સુંદર છે), સાત તત્ત્વો અને નવ પદાર્થો જેની અંદર સમાયેલાં છે, જે પાંચ ભાવરૂપ વિસ્તારના પ્રતિપાદનમાં પરાયણ છે, જે નિશ્ચય-પ્રતિક્રમણ, નિશ્ચય-પ્રત્યાખ્યાન, નિશ્ચય-પ્રાયશ્ચિત્ત, પરમ-આલોચના, નિયમ, વ્યુત્સર્ગ વગેરે સકળ પરમાર્થ ક્રિયાકાંડના આડંબરથી સમૃદ્ધ છે (અર્થાત્ જેમાં પરમાર્થ ક્રિયાઓનું પુષ્કળ નિરૂપણ છે)

* અવંચક = છેતરે નહિ એવા; નિષ્કપટી; સરળ; ઋજુ.

અને જે ત્રણ ઉપયોગથી સુસંપન્ન છે (અર્થાત્ જેમાં અશુભ, શુભ ને શુદ્ધ ઉપયોગનું પુષ્કળ કથન છે)—એવા આ પરમેશ્વર શાસ્ત્રનું ખરેખર બે પ્રકારનું તાત્પર્ય છે : સૂત્રતાત્પર્ય અને શાસ્ત્રતાત્પર્ય. સૂત્રતાત્પર્ય તો પદ્યકથનથી દરેક સૂત્રને વિષે (–પદ્ય દ્વારા દરેક ગાથાના અંતે) પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યું છે અને શાસ્ત્રતાત્પર્ય આ નીચે પ્રમાણે ટીકા વડે પ્રતિપાદિત કરવામાં આવે છે. : આ (નિયમસારશાસ્ત્ર) *ભાગવત શાસ્ત્ર છે. જે (શાસ્ત્ર) નિર્વાણસુંદરીથી ઉત્પન્ન થતાં, પરમવીતરાગાત્મક, [૧]નિરાબાધ, નિરંતર અને [૨]અનંગ પરમાનંદનું દેનારું છે, જે [૩]નિરતિશય, નિત્યશુદ્ધ, નિરંજન નિજ કારણપરમાત્માની ભાવનાનું કારણ છે, જે સમસ્ત નયોના સમૂહથી શોભિત છે, જે પંચમ ગતિના હેતુભૂત છે અને જે પાંચ ઇન્દ્રિયોના ફેલાવ રહિત દેહમાત્ર-પરિગ્રહવાળાથી (નિર્ગ્રંથ મુનિવરથી) રચાયેલું છે—એવા આ ભાગવત શાસ્ત્રને જેઓ નિશ્ચયનય અને વ્યવહારનયના અવિરોધથી જાણે છે, તે મહાપુરુષો—સમસ્ત અધ્યાત્મશાસ્ત્રોના [૪]હૃદયને જાણનારાઓ અને પરમાનંદરૂપ વીતરાગ સુખના અભિલાષીઓ—બાહ્ય અભ્યંતર ચોવીશ પરિગ્રહોના પ્રપંચને પરિત્યાગીને, ત્રિકાળનિરુપાધિ સ્વરૂપમાં લીન નિજ કારણપરમાત્માના સ્વરૂપનાં શ્રદ્ધાન-જ્ઞાન-આચરણાત્મક ભેદોપચાર-કલ્પનાથી નિરપેક્ષ એવા [૫]સ્વસ્થ રત્નત્રયમાં પરાયણ વર્તતા થકા, શબ્દબ્રહ્મના ફળરૂપ શાશ્વત સુખના ભોક્તા થાય છે.

ગાથા–૧૮૭ ઉપર પ્રવચન

છેલ્લી ગાથા. ૧૮૭.

णियभावणाणिमित्तं मए कदं णिमसारणामसुदं।
णच्चा जिणोवदेसं पुव्वावरदोसणिम्मुक्कं।।१८७।।

નિજભાવના અર્થે રચ્યું મેં નિયમસાર-સુશાસ્ત્રને,
સૌ દોષ પૂર્વાપર રહિત ઉપદેશ જિનનો જાણીને. ૧૮૯.

આવો શબ્દ તો આ ચાર શાસ્ત્રમાં... આમાં જ આવે છે. 'मए कदं' મેં કર્યું.

* ભાગવત = ભગવાનનું; દૈવી; પવિત્ર.
૧ નિરાબાધ = બાધારહિત; નિર્વિઘ્ન.
૨ અનંગ = અશરીરી; આત્મિક; અતીંદ્રિય.
૩ નિરતિશય = જેનાથી કોઈ ચડિયાતું નથી એવા; અનુત્તમ; શ્રેષ્ઠ; અજોડ.
૪ હૃદય = હાર્દ; રહસ્ય; મર્મ. (આ ભાગવત શાસ્ત્રને જેઓ સમ્યક્ પ્રકારે જાણે છે, તેઓ સમસ્ત અધ્યાત્મશાસ્ત્રોના હાર્દના જ્ઞાતા છે.)
૫ સ્વસ્થ = નિજાત્મસ્થિત. (નિજાત્મસ્થિત શુદ્ધરત્નત્રય ભેદોપચાર-કલ્પનાથી નિરપેક્ષ છે.)

'પૂર્વાપર દોષ રહિત જિનોપદેશને જાણીને મેં...' આ કર્યું છે એમ કહે છે. આમાં ક્યાંય વિરોધ છે નહિ. **'આ શાસ્ત્રના નામકથન દ્વારા શાસ્ત્રના ઉપસંહાર સંબંધી કથન છે.'** નિયમસાર શાસ્ત્ર અહીંયાં પૂરું થાય છે. **'અહીં આચાર્યશ્રી (શ્રીમદ્‌ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યદેવ) પ્રારંભેલા કાર્યના અંતને પહોંચવાથી...'** શરૂ કરેલા કાર્યના અંતના-છેડાને પહોંચવાથી **'અત્યંત કૃતાર્થતાને પામીને કહે છે...'** કૃતાર્થતાને પામીને કહે છે. કૃત કર્યું મેં. જે ધાર્યું હતું એ પૂરું થયું. **'કે સેંકડો પરમ-અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોમાં કુશળ...'** ટીકાકાર તો એ લખે ને. કેવા છે 'કુંદકુંદાચાર્ય'? **'સેંકડો પરમ-અધ્યાત્મશાસ્ત્રોમાં કુશળ એવા મેં...'** **'मए कदं'** પૂર્વાપર જિનનો ઉપદેશ બધો જાણ્યો છે એમ કહે છે. છેલ્લામાં તેમ અર્થ આવ્યો ને? એ પૂર્વાપર ઉપદેશ મેં સેંકડો વાર વાંચ્યો છે.

મુમુક્ષુ :- એટલા બધા શાસ્ત્ર વાંચ્યા?

ઉત્તર :- આવ્યા છે વાંચનમાં.

મુમુક્ષુ :- એટલા બધા પણ?

ઉત્તર :- એટલા બધા શું હજારો હોય છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? ઘણો વખત હોય શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાયનો તો આવે એ. મુનિને પણ સ્વાધ્યાયનો કાળ ધ્યાન વિના હોય છે. ધ્યાનમાં રહી શકે કેટલું? એને સ્વાધ્યાયકાળ પણ હોય છે. નહિતર તો તેને સાચું ધ્યાન તો તરત જ આવે છે. છતાં છઠ્ઠા ગુણસ્થાનમાં શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાયનો ભાવ હોય છે. બતાવે છે એ, સ્વાધ્યાયમાં બતાવે છે ઇ ને. વીતરાગતા પૂર્ણાનંદ, પૂર્ણ સ્વરૂપ એનું શરણ છે, એનો આશ્રય છે. કીધું તો ત્યાં એ છે. ભલે વિકલ્પ છે. સમજાણું કાંઈ? એનાથી જવાતું નથી પણ એ બતાવે છે ઇ. સમજાણું કાંઈ? આહા..હા..!

'સેંકડો પરમ અધ્યાત્મશાસ્ત્રોમાં કુશળ એવા મેં...' એ પોતે. 'પદ્મપ્રભમલધારીદેવ'. **'નિજભાવનાને નિમિત્તે—'** નિજભાવનાને નિમિત્તે. એનો અર્થ એટલો કર્યો **'અશુભવંચનાર્થે...'** વિકલ્પ છે ખરો ને? શાસ્ત્ર બનવાનો વિકલ્પ છે એ અશુભથી ટળવા માટે, અશુભને ટાળવા માટે આ શુભભાવ છે, એટલી વાત છે. **'અશુભવંચનાર્થે નિયમસાર નામનું શાસ્ત્ર કર્યું છે.'** 'નિયમસાર' નામનો આ સિદ્ધાંત મેં કર્યું છે. **'શું કરીને (આ શાસ્ત્ર કર્યું છે)? પહેલાં અવંચક પરમ ગુરુના પ્રસાદથી જાણીને.'** જોયું? **'णच्चा जिणोवदेसं'** **'પહેલાં...'** એ જાણ્યું મારા ગુરુ પાસેથી. ગુરુ કેવા છે? કે અવંચક છે. **'છેતરે નહિ એવા; નિષ્કપટી; સરળ; ઋજુ.'** જેવું સ્વરૂપ હતું એવું કહેતા હતા. સમજાય છે કાંઈ? પામેલા હતા તે પ્રમાણે કહેતા હતા. એમ કહે છે અહીં તો. **'અવંચક પરમ ગુરુના પ્રસાદથી જાણીને.'** પ્રસાદ (એટલે) મહેરબાનીથી. અમારા પરમ ગુરુ પ્રભુ, એની મહેરબાનીથી આ મેં જાણ્યું એમ કહે છે, જુઓ!

'શું જાણીને? જિનોપદેશને અર્થાત્ વીતરાગ-સર્વજ્ઞના મુખારવિંદથી નીકળેલા પરમ ઉપદેશને.' જાણ્યો. લ્યો, વીતરાગ સર્વજ્ઞના મુખ-અરવિંદ. મુખરૂપી અરવિંદ-કમળ, તેમાંથી

'નીકળેલા પરમ ઉપદેશને' અમે જાણ્યો. ઠીક! એને અમે જાણ્યો, એમ કહે છે. **'કેવો છે તે ઉપદેશ? પૂર્વાપર દોષ રહિત છે...'** પહેલા કંઈક કહ્યું અને પછી કંઈક અને વિરોધ એમાં છે નહિ. પૂર્વ અને અપર. પહેલા અને પછી. અપર એટલે પછી. પહેલા અને પછી. **'દોષ રહિત છે અર્થાત્ પૂર્વાપર દોષના હેતુભૂત સકળ મોહરાગદ્વેષના અભાવને લીધે...'** મોહ અને રાગ-દ્વેષનો જેને-વીતરાગને અભાવ છે, એને લીધે પૂર્વાપર દોષરહિત જ એની વાણી હોય છે. એવા **'જે આપ્ત છે તેમના મુખથી નીકળેલો હોવાથી નિર્દોષ છે.'** કેવો છે ઉપદેશ? એમ કીધું ને? નિર્દોષ છે. ભગવાનની વાણી, પહેલા-પછી વિરોધ રહિત છે તેથી તે નિર્દોષ છે.

'વળી (આ શાસ્ત્રના તાત્પર્ય સંબંધી એમ સમજવું કે),...' આ સિદ્ધાંતના સાર સંબંધી એમ સમજવું કે **'જે (નિયમસારશાસ્ત્ર) ખરેખર સમસ્ત આગમના અર્થસમૂહનું પ્રતિપાદન કરવામાં સમર્થ છે,...'** ઠીક! એ તો દરેકને હોય છે ને. 'અષ્ટ સહસ્ત્રી'નું કહ્યું નહોતું રાત્રે? તમે હતા ને. એક અષ્ટ સહસ્ત્રીમાં બધું આવે છે.

મુમુક્ષુ :– ...

ઉત્તર :– હા. એ.

આ **'(નિયમસારશાસ્ત્ર) ખરેખર...'** ખરેખર એમ પાછું. **'સમસ્ત આગમના અર્થસમૂહનું (આગમનો અર્થ)પ્રતિપાદન કરવામાં સમર્થ છે,...'** બધા પદાર્થો ભગવાને જે જોયા ત્રણકાળ, ત્રણલોકના બધાને કહેવા એ સમર્થ છે. આ 'નિયમસાર' એકમાં બધું આવી જાય છે એમ કહે છે. 'સમયસાર', 'પ્રવચનસાર' બધામાં આવી જાય છે. **'જેણે નિયમ-શબ્દથી...'** હવે 'નિયમસાર'નો અર્થ કરે છે. **'નિયમ-શબ્દથી વિશુદ્ધ મોક્ષમાર્ગ સમ્યક્ પ્રકારે દર્શાવ્યો છે,...'** લ્યો! નિયમ-શબ્દથી. 'નિયમસાર' છે ને? વિશુદ્ધ મોક્ષમાર્ગ–શુદ્ધમોક્ષમાર્ગ–નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગ-યથાર્થમોક્ષમાર્ગ સમ્યક્ પ્રકારે 'નિયમસારે' દર્શાવ્યો છે. પરની અપેક્ષા વિનાનો, વ્યવહારની પણ અપેક્ષા વિનાનો એવો નિરપેક્ષ માર્ગ વિશુદ્ધ દ્રવ્યને આશ્રયે પ્રગટ થતો, એવા મોક્ષમાર્ગને જેણે દર્શાવ્યો છે. રાત્રે નહોતા. નહિ? આ પ્રશ્ન રાત્રે થયો હતો. કે અભૂતાર્થ છે ને અસત્યાર્થ? પર્યાય દ્રવ્યમાં નથી માટે અસત્યાર્થ છે ને?

મુમુક્ષુ :– ગૌણ કરીને...

ઉત્તર :– દ્રવ્યમાં પર્યાય ગૌણ કરીને, દ્રવ્યમાં પર્યાય ગૌણ કરીને અસત્યાર્થ કહ્યું, એમ ને?

મુમુક્ષુ :– ...

ઉત્તર :– હા પણ એ જ કીધું ને. દ્રવ્યમાં-ધ્રુવમાં પર્યાય છે ખરી. પણ એને ગૌણ કરીને કહેવામાં આવ્યું. રાત્રે ચર્ચા થઈ હતી. પર્યાય છે એ પર્યાયને ગૌણ કરીને. દ્રવ્યની વાત પણ અહીં ક્યાં છે? ત્રિકાળ દ્રવ્ય જે છે એમાં પર્યાય છે નહિ એ વાત અહીં છે જ નહિ. એનું અહીં કામ નથી. ત્રિકાળ દ્રવ્યનું મુખ્યપણું બતાવીને જે પર્યાય વર્તે છે તે

પણ ગૌણ કરીને નથી એમ કીધું. પર્યાય છે એને ગૌણ કરીને નથી કીધું. દ્રવ્યમાં પર્યાય નથી કે દ્રવ્યમાં પર્યાય છે માટે ગૌણ કરીને કહ્યું એ વાત અહીં પ્રશ્ન છે નહિ. સમજાણું કાંઈ? એય..! તમે નહોતા. યાદ કર્યા હતા.

અસત્યાર્થ કહ્યું છે એ તો ત્રિકાળી દ્રવ્યની મુખ્યતા-દૃષ્ટિ કરાવવા પર્યાય પર્યાયમાં હોવા છતાં એને ગૌણ કરીને એ પર્યાય નથી, અવિદ્યમાન છે, પર્યાય પોતે અવિદ્યમાન છે, વર્તમાન અવસ્થા અવિદ્યમાન છે એમ કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ? 'મોહનભાઈ' હતા કે નહિ? પછી કહ્યું હતું ને રાત્રે? આ ચાલતું હતું કે નહિ? યાદ રહ્યું નહિ હોય. ભગવાનઆત્માના બે અંશો છે. બે અંશ છે એમાં એક અંશ નથી, એ અંશરૂપે અંશ નથી.

મુમુક્ષુ :– અંશમાં અંશ નથી, આખી વસ્તુમાં અંશ નથી?

ઉત્તર :– એનો અહીં પ્રશ્ન જ નથી. બે અંશો છે. એક ત્રિકાળી અંશ અને એક પર્યાય અંશ. એમાં ત્રિકાળી અંશની અપેક્ષાએ પર્યાય અંશ પોતે નથી. છે ઇ પોતે નથી. સમજાણું કાંઈ? કેમ નથી? પર્યાય છે તો ખરી પણ એને લક્ષ ત્યાંનું છોડાવવું છે અને દ્રવ્યની મુખ્યતાની દૃષ્ટિ કરાવવી છે. એટલે છે છતાં તે નથી એમ કહેવામાં આવે છે. એમ વાત છે. સમજાણું કાંઈ? ૧૧મી ગાથા તો...

મુમુક્ષુ :– આપ બધી વાર કહો છો કે દ્રવ્યમાં પર્યાય નથી એટલે અમને ઇ દૃઢ થઈ ગયું.

ઉત્તર :– એ માટે તો આ વાત છંછેડી. કેમ 'હીરાભાઈ'? 'હીરાભાઈ' આવું કહે છે. પણ એણે શી રીતે દૃઢ થયું? એય..! 'ચેતનજી'! હતા કે નહિ તમે?

દ્રવ્યમાં પર્યાય છે કે નથી એ પશ્ન નથી.

મુમુક્ષુ :– આપ જ્યારે કહો છો ને ત્યારે એમને બહુ આનંદ થાય છે.

ઉત્તર :– 'ચેતનજી'! ઠીક સ્પષ્ટીકરણ કરાવે છે ને.

મુમુક્ષુ :– સાક્ષી હાજર છે ને. સાક્ષીની ગેરહાજરીમાં વાત નથી થાતી.

ઉત્તર :– રાત્રે કહ્યું હતું કે અહીં જે વ્યવહાર અસત્ય કહ્યો છે એ પર્યાયને જ જૂઠી કીધી છે. દ્રવ્યમાં પર્યાય નથી એ કહે છે એ પ્રશ્ન અહીં છે જ નહિ. દ્રવ્યમાં તો પર્યાય છે જ નહિ. એ તો પ્રશ્ન જ નથી. આ તો પર્યાયમાં પર્યાય, પર્યાય છે એ નથી એમ કહેવું છે અહીં તો. કેમકે ત્રિકાળ સત્યાર્થનો આશ્રય લેવા એને મુખ્યપણે કરીને પર્યાય હોવા છતાં એને ગૌણ કરીને એ નથી એમ કહેવામાં આવ્યું. એ પર્યાય ગૌણ કરીને નથી કહેવામાં આવ્યું. દ્રવ્યમાં પર્યાય નથી એ પ્રશ્ન અહીંયા છે જ નહિ. એય..! 'ચેતનજી'!

મુમુક્ષુ :– બહુ આનંદ બધાને આવ્યો. બધી વાત આવે એમાં ઇ વાત આવે ત્યારે...

ઉત્તર :– વાત જેમ હોય એમ જાણવી. દ્રવ્ય વસ્તુ સામાન્ય છે એમાં તો પર્યાય નથી જ. એ પ્રશ્ન જ નથી. સમજાણું કાંઈ? હવે અહીં તો પર્યાય પર્યાયપણે છે, ભૂતાર્થ છે, વ્યવહાર એ ભૂતાર્થ છે. એને અહીં નિશ્ચયથી અસત્ય છે એમ ગૌણ કરીને, અભાવ કરીને અસત્ય

છે એમ નહિ. સમજાણું કાંઈ? 'દિલીપ' હતો કે નહિ?

મુમુક્ષુ :– હા, જી બરાબર.

ઉત્તર :– હા. એમ લ્યો. ડોસાને સમજાવે.

મુમુક્ષુ :– ડોસા ક્યાં છે? સૌ સરખા છે.

ઉત્તર :– આ ડોસા છે ને. એના બાપનો બાપ હતો.

૧૧મી ગાથાની શું શૈલી છે ને! વસ્તુ પોતે આમ ધ્રુવ નિત્યાનંદ ભૂતાર્થ-સત્યાર્થ-પરમાર્થ એ વસ્તુ. બસ, એનો આશ્રય કરવાથી સમ્યગ્દર્શન થાય. એમ મુખ્યપણે એને છે એમ કહીને પર્યાયને ગૌણ કરીને નથી એમ કહેવામાં આવ્યું છે. આ મુખ્યપણે કરીને છે અને પર્યાય જે છે એને ગૌણ કરીને નથી એમ કહેવામાં આવ્યું છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? એય..! પંડિતજી! 'હિંમતભાઈ'! રાત્રે આવ્યું હતું આ. **'વવહારોऽભૂદત્થો'** કહેવું છે ને? વ્યવહાર એટલે પર્યાય. રાગાદિ ભલે હોય એને કાંઈ નહિ, આપણે મુખ્ય પર્યાય છે. કીધું ને કે અનિત્ય પર્યાય નથી જ એમ માનવું તો વેદાંત થઈ જશે. પર્યાય પર્યાયપણે નથી, હોં! દ્રવ્યમાં નથી એ પ્રશ્ન અહીં છે જ નહિ.

મુમુક્ષુ :– ... ધ્રુવમાં?

ઉત્તર :– ધ્રુવમાં ક્યાં છે? આ અંશ અહીં છે, એ અંશ અહીં નથી. એ પ્રશ્ન અહીં નથી. આ અંશ અહીં છે, એ અંશ નથી. એ અંશ અહીં નથી એમ નહિ. એ અંશ અહીં છે એ નથી. કેમ? મુખ્યનો આશ્રય કરાવવા ઓલાને ગૌણ કરીને નથી એમ કરીને કાઢી નાખ્યો. સમજાણું કાંઈ? આ (ચર્ચા) કરી હતી. રાત્રે ખુબ કરી હતી. નહિ? હજી આજ બપોરે આવશે તો ફરી વખત આવશે. વળી આમાં યાદ આવી ગયું. આમાં આ આવ્યું ને? **'વિશુદ્ધ મોક્ષમાર્ગ સમ્યક્ પ્રકારે દર્શાવ્યો છે,...'**

મુમુક્ષુ :– બપોરે વધારે આવ્યું. કેમકે ૧૧મી ગાથાનો જ એ વિષય છે ને.

ઉત્તર :– આ એનો જ વિષય છે. અમારા 'ભીખાભાઈ'એ સરખો જવાબ આપ્યો હતો. પૂછ્યું'તું તો જવાબ સરખો આપ્યો હતો. .. પૂછ્યું હતું.

આ તો સીધી વાત છે. ભગવાનઆત્મા બે અંશે પ્રમાણ અંશે છે. બે અંશ. એક અંશ વર્તમાન પર્યાય અને એક ત્રિકાળ. વસ્તુ દ્રવ્ય એ. એને દ્રવ્ય કહેવું. પરથી જુદું પાડવું. હવે બેમાંથી દ્રવ્ય ધ્રુવ જે મુખ્ય છે તેને દ્રવ્ય સિદ્ધ કરીને એનો આશ્રય લેવા, આ લક્ષ છોડાવવા એ પર્યાય છે છતાં તે નથી. તે નથી આ છે, આ નથી ને આ છે (એમ કહ્યું છે). 'વજુભાઈ'! છે? જુઓ! રાત્રે તમે નહોતા.

મુમુક્ષુ :– બપોરે ...

ઉત્તર :– એ વિચાર તો પહેલા આવી ગયો હતો. ત્યારે વળી રાત્રે કોઈ પૂછે નહિ અને બેઠા સૌ. ત્યારે કાંઈક હાલવું જોઈએ ને.

મુમુક્ષુ :– નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં બેઠા હતા.

ઉત્તર :– કાંઈ સૂઝ પડતી ન હોય કે શું પૂછવું.

મુમુક્ષુ :– નિર્વિકલ્પ સમાધિનો એક એવો અર્થ થાય છે ને.

ઉત્તર :– આહા..હા..!

'જેણે નિયમ-શબ્દથી વિશુદ્ધ મોક્ષમાર્ગ સમ્યક્ પ્રકારે દર્શાવ્યો છે,...' સ્વના આશ્રયથી સમ્યગ્દર્શન થાય એ એમાં દર્શાવ્યું છે. 'નિયમસાર'માં તો કારણ પરમાત્માને જ્યાં ત્યાં વર્ણવ્યો છે ને ! આહા..હા..! કારણપરમાત્મા કહો કે દ્રવ્ય કહો. ભૂતાર્થ કહો, સત્યાર્થ કહો, કારણપરમાત્મા કહો, કારણજીવ કહો. બધું એક જ છે. આહા..હા..! કહે છે, **'નિયમ-શબ્દથી વિશુદ્ધ મોક્ષમાર્ગ...'** જુઓ ! અહીં મોક્ષમાર્ગને, નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગને પણ વિશુદ્ધ શબ્દ વપરાય છે. વિશેષે–શુદ્ધ.

મુમુક્ષુ :– શુભ નહિ ને?

ઉત્તર :– નહિ શુભ નહિ. શુભ નહિ અને એકલું શુદ્ધ પણ નહિ. વિશેષ શુદ્ધ. એવો **'મોક્ષમાર્ગ સમ્યક્ પ્રકારે...'** પાછો. જેમ છે તેમ દેખાડ્યો છે.

'જે શોભિત પંચાસ્તિકાય સહિત છે...' પંચાસ્તિકાયથી શોભાયમાન, પંચાસ્તિકાયનું વર્ણન પણ આમાં સારી રીતે રીતે કર્યું છે.

મુમુક્ષુ :– બીજા પરપદાર્થ જાણવાનું શું?

ઉત્તર :– આ પર છે એ વિના સ્વ જુદો કેમ પડશે? પરને જાણ્યા વિના...

મુમુક્ષુ :– પર જુદો જ છે.

ઉત્તર :– જુદો જ છે એ ક્યાં એને લક્ષમાં છે. જુદો છે એ તો વાણીમાં આવ્યું.

આ પંચાસ્તિકાય અને એની જ્ઞાનની પર્યાય, પંચાસ્તિકાયને જાણવાની પર્યાય, એ પર્યાયને પણ ગૌણ કરીને આના ઉપર દૃષ્ટિ દેવી જોઈએ. પંચાસ્તિકાય તો ક્યાંય આઘા રહી ગયા. સમજાણું કાંઈ? આમાં બધું છે એમ કહે છે.

'પંચાસ્તિકાય...' શોભિત. પંચાસ્તિકાય સહિત. **'જેમાં પંચાચાર-પ્રપંચનો સંચય કરવામાં આવ્યો છે.'** જુઓ! એમાં પહેલું જ્ઞાનાચાર લીધું છે. **'જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર,...'** જુઓ! પંચાચાર પ્રપંચ એટલે વિસ્તાર, એનો સંચય એટલે ગોઠવવામાં આવ્યું છે. **'જેમાં જ્ઞાનાચાર,...'** ત્યાં પહેલો જ્ઞાનાચાર લીધો. ત્યાં સમકિત આચાર નથી લીધો પહેલો. સમજાણું કાંઈ? અહીં પહેલા શબ્દમાં જ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર મૂક્યું છે. 'કુંદકુંદાચાર્યે' પોતે. 'નિયમસાર'ની શરૂઆતમાં આવ્યું ને પહેલું? જુઓને. કાલે બતાવ્યું હતું. **'णियमेण य जं कज्जं तं णियमं णाणदंसणचरित्तं'** 'કુંદકુંદાચાર્ય'ના (શબ્દ) છે. ટીકામાં પણ એમ કહ્યું. નહિતર ઓલા પદની ગોઠવણીમાં આમ આવ્યું હોય અને એમ હોય. ટીકામાં એમ છે કે **'જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર તે ત્રણમાંના દરેકનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે.'** અને પહેલેથી જ ભાષા વાપરી છે ને, જુઓને! **'ઉપયોગને સંપૂર્ણપણે**

અંતર્મુખ કરીને ગ્રહણ કરવા જેવું નિજ.. પરિજ્ઞાન તે જ્ઞાન છે.' જાણવું તો જ્ઞાનમાં આવે છે ને.

અહીં કહે છે કે **'પંચાચાર-પ્રપંચનો સંચય કરવામાં આવ્યો છે....'** કેટલો ઢગલો પડ્યો છે આમાં એમ કહે છે. 'નિયમસાર'માં એ બધું વર્ણન છે. **'(અર્થાત્ જેમાં જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર,...)'** જ્ઞાનનો આચાર નિશ્ચય, દર્શનાચાર નિશ્ચય. વ્યવહાર ભલે હો, એ જાણવા લાયક છે. **'ચારિત્રાચાર, તપાચાર...'** ઇચ્છાનિરોધ, **'વીર્યાચાર...'** વીર્યની સ્ફુરણાનું આચરણ. **'પાંચ પ્રકારના આચારનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, જે છ દ્રવ્યોથી વિચિત્ર છે (અર્થાત્ જે છ દ્રવ્યોના નિરૂપણથી વિધવિધ પ્રકારનું–સુંદર છે),...'** 'નિયમસાર'માં છ દ્રવ્યનું વર્ણન છે.

'છ દ્રવ્યોના નિરૂપણથી વિધવિધ પ્રકારનું-સુંદર છે. સાત તત્ત્વ અને નવ પદાર્થો જેની અંદર સમાયેલાં છે,...' લ્યો! સાત તત્ત્વની વ્યાખ્યા છે. પુણ્ય-પાપને આસ્રવમાં સમાડી દઈ અને સાત તત્ત્વ અને નવ પદાર્થ જુદા પાડીને **'જેની અંદર સમાયેલાં છે, જે પાંચ ભાવરૂપ વિસ્તારના પ્રતિપાદનમાં પરાયણ છે,...'** ઉદયભાવ, ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, ક્ષાયિક અને પારિણામિક એવા પાંચ ભાવરૂપ. ચાર પર્યાય અને એક ગુણ. એવા **'વિસ્તારના પ્રતિપાદનમાં પરાયણ છે,...'** પાંચ ભાવમાં ચાર પર્યાય છે. એ પર્યાયને જ અહીં ભૂતાર્થ કહી છે. પરમપારિણામિકભાવને ભૂતાર્થ, સત્યાર્થ (કહ્યો છે).

'જે નિશ્ચય-પ્રતિક્રમણ,...' નિશ્ચય પ્રતિક્રમણ પોતાના સ્વરૂપમાં રાગથી ખસીને સ્થિર થવું. પંચમહાવ્રતના પરિણામ અને એ બધા વ્યવહાર ક્રિયાકાંડ છે. પણ આ નિશ્ચય હોય એને. સમજાણું કાંઈ? **'સકળ પરમાર્થ ક્રિયાકાંડના આડંબરથી...'** એટલે કે પુષ્કળ નિરૂપણ છે, આડંબરનો અર્થ ઇ. ઘણું એમાં છે. સમૃદ્ધ છે. **'(અર્થાત્ જેમાં પરમાર્થ ક્રિયાઓનું પુષ્કળ નિરૂપણ છે) અને જે ત્રણ ઉપયોગથી સુસંપન્ન છે (અર્થાત્ જેમાં અશુભ, શુભ ને શુદ્ધ ઉપયોગનું પુષ્કળ કથન છે)...'** શુભ કોને કહેવો, અશુભ કોને કહેવો અને શુદ્ધ ઉપયોગ (કોને કહેવો), બે મલિન અને એક નિર્મળ એનું આમાં પુષ્કળ વર્ણન છે.

'એવા આ પરમેશ્વર શાસ્ત્રનું,...' લ્યો! એવા પરમેશ્વર-પરમ ઈશ્વર. ગ્રંથાધિરાજના ઠેકાણે પરમેશ્વર શાસ્ત્ર (કહ્યું). ઠીક! ગ્રંથરાજ. પણ આ તો ગ્રંથનો પરમેશ્વર છે. આહા..હા..! **'પરમેશ્વર શાસ્ત્રનું ખરેખર બે પ્રકારનું તાત્પર્ય છે :...'** એવા પરમેશ્વર શાસ્ત્રનો ખરેખર બે પ્રકારનો સાર છે. એક **'સૂત્રતાત્પર્ય અને શાસ્ત્રતાત્પર્ય.'** સૂત્રતાત્પર્ય એટલે ગાથાદીઠ જે કહેવું એ સૂત્રતાત્પર્ય. **'સૂત્રતાત્પર્ય તો પદ્યકથનથી દરેક સૂત્રને વિષે (–પદ દ્વારા દરેક ગાથાના અંતે) પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યું છે.'** આ સૂત્રમાં શું કહેવું છે? એ સૂત્રતાત્પર્ય. ગાથામાં (કહ્યું તે). **'અને શાસ્ત્રતાત્પર્ય..'** આખા બધા આ સિદ્ધાંત શાસ્ત્રો આટલા બધા કહ્યાં એ બધાનું તાત્પર્ય **'આ નીચે પ્રમાણે ટીકા વડે પ્રતિપાદિત કરવામાં આવે છે...'**

'આ (નિમયસારશાસ્ત્ર) ભાગવત શાસ્ત્ર છે.' લ્યો! ભગવતી શાસ્ત્ર છે. **'ભાગવત =**

ભગવાનનું; દૈવી; પવિત્ર.' ભગવાનનું શાસ્ત્ર, લ્યો. દૈવી અને પવિત્ર શાસ્ત્ર. (ભાગવત) '**જે (શાસ્ત્ર) નિર્વાણસુંદરીથી ઉત્પન્ન થતા,...**' મુખ્યરૂપી સુંદરી પરિણતિ. મોક્ષરૂપી દશા, આત્માની પરમ આનંદદશા, અતીન્દ્રિય આનંદની અમૃતદશા. એ રૂપી પરિણતિથી ઉત્પન્ન થતાં '**પરમવીતરાગાત્મક,...**' પરમ વીતરાગસ્વરૂપ '**નિરાબાધ,...**' '**બાધા રહિત; નિર્વિઘ્ન.**' '**નિરંતર અને અનંગ પરમાનંદનું દેનારું છે,...**' મોક્ષરૂપી સુંદરી એટલે પરિણતિ, એનાથી ઉત્પન્ન થતાં પરમ વીતરાગસ્વરૂપ નિરાબાધ–વિઘ્ન ન મળે હવે, નિરંતર પાછું, અંતર પડ્યા વિના. અનંગ. '**અશરીરી; આત્મિક; અતીન્દ્રિય**' આનંદ '**અનંગ પરમાનંદનું દેનારું છે,..**' અનંગ પરમાનંદ. અનંગ પરમાનંદ-અશરીરી આત્માનો જે પરમ આનંદ, એનું આ શાસ્ત્ર દેનારું છે. સમજાણું કાંઈ?

વળી એ શાસ્ત્ર '**નિરતિશય,...**' '**જેનાથી કોઈ ચડિયાતું નથી એવા; અનુત્તમ;...**' અનુત્તમ એટલે ઉત્તમમાં ઉત્તમ. '**શ્રેષ્ઠ; અજોડ.**' આમ તો અનુત્તમનો અર્થ એવો થાય. એના જેવું કોઈ ઊંચું નથી. '**નિરતિશય, નિત્યશુદ્ધ,...**' એવો જે ભગવાનઆત્મા, કારણપરમાત્મા '**નિરતિશય,..**' એના સિવાય કોઈ ઊંચું નહિ એવું '**નિત્યશુદ્ધ, નિરંજન નિજ કારણપરમાત્માની ભાવનાનું કારણ છે,...**' પૂર્ણાનંદ પ્રભુ અખંડ આનંદનું અભેદ સ્વરૂપ, એની ભાવનાનું આ કારણ છે. આ 'નિયમસાર' એની ભાવનાને બતાવે છે. આહા..હા..! આને મોક્ષમાર્ગ કહ્યો. સમજાણું કાંઈ? આવી ભાષા પણ ક્યાંય નથી. '**જે સમસ્ત નયોના સમૂહથી શોભિત છે,...**' ઘણા નયોનું વર્ણન કર્યું છે. જે સમસ્ત નયોનો ઢગલો-સમૂહ, એનાથી શોભિત છે. વ્યવહાર કોને કહેવો સદ્‌ભૂત, અસદ્‌ભૂત, ઉપચાર, અનુપચાર, નિશ્ચય, યથાર્થ, પરમાર્થ વગેરે. '**જે પંચમ ગતિના હેતુભૂત છે...**' એવું આ ભાગવત્ શાસ્ત્ર છે. '**પંચમ ગતિના હેતુભૂત છે...**' આ મોક્ષનું કારણ છે. આહા..હા..!

'**જે પાંચ ઇન્દ્રિયોના ફેલાવ રહિત દેહમાત્ર-પરિગ્રહવાળાથી (નિર્ગ્રંથ મુનિવરથી) રચાયેલું છે...**' નિર્ગ્રંથ મુનિથી રચાયેલું છે 'કુંદકુંદાચાર્ય' એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? વસ્ત્રવાળાએ રચ્યા હોય એ નહિ આ. પાંચ ઇન્દ્રિયના ફેલાવથી રહિત છે. મુનિ અતીન્દ્રિય આનંદમાં મસ્ત છે અને બાહ્યમાં દેહમાત્ર પરિગ્રહ છે. લ્યો! નિર્ગ્રંથ મુનિવર. એનાથી આ રચાયેલું છે. '**એવા આ ભાગવત્ શાસ્ત્રને જેઓ નિશ્ચયનય અને વ્યવહારનયના અવિરોધથી જાણે છે,...**' જેઓ એ નિશ્ચયનય અને વ્યવહારનયનો અવિરોધ. બેને મેળ કરીને-નિશ્ચય આ અને વ્યવહાર આ એમ. '**તે મહાપુરુષો–સમસ્ત અધ્યાત્મશાસ્ત્રોના હૃદયને...**' હૃદય (અર્થાત્) '**હાર્દ; રહસ્ય; મર્મ (આ ભાગવત શાસ્ત્રને જેઓ સમ્યક્ પ્રકારે જાણે છે, તેઓ સમસ્ત અધ્યાત્મશાસ્ત્રોના હાર્દના જ્ઞાતા છે.)**' આને બરાબર જાણે એને બધા અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનું હૃદય હાથ આવી જાય છે કે આ ઠેકાણે આ કહ્યું છે, આ ઠેકાણે આ અપેક્ષાથી કીધું છે. '**સમસ્ત અધ્યાત્મશાસ્ત્રોના હૃદયને,...**' મર્મને, એના રહસ્યને '**જાણનારાઓ અને પરમાનંદરૂપ વીતરાગ સુખના અભિલાષીઓ—**' પરમાનંદરૂપ વીતરાગ સુખ આત્માનો આનંદ, એના અભિલાષીઓ.

'બાહ્ય અભ્યંતર ચોવીશ પરિગ્રહોના પ્રપંચને પરિત્યાગીને,...' મુનિની વાત લેવી છે ને? આહા..હા..! **'બાહ્ય-અભ્યંતર ચોવીશ પરિગ્રહોના પ્રપંચને પરિત્યાગીને,...'** ચૌદ પ્રકારનો અંતર અને દસ પ્રકારનો બાહ્ય. પરિગ્રહના વિસ્તારને છોડીને **'ત્રિકાળનિરૂપાધિ સ્વરૂપમાં લીન...'** ત્રણે કાળે ઉપાધિ વિનાનું દ્રવ્યસ્વરૂપ, એમાં લીન-સ્વરૂપમાં લીન. **'ત્રિકાળનિરૂપાધિ સ્વરૂપમાં લીન નિજ કારણપરમાત્માના...'** એ વસ્તુ ત્રણે કાળે લીન જ છે, એમ કહે છે. એ વસ્તુ ત્રણે કાળે નિરૂપાધિ સ્વરૂપમાં લીન છે. એવો નિજ કારણપરમાત્મા, લ્યો! **'નિજ કારણપરમાત્માના સ્વરૂપનાં...'** અહીં લીધું આ હવે. શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને આચરણ. એવી જે નિરૂપાધિ ત્રણે કાળે સ્વરૂપમાં લીન જ વસ્તુ છે, એના સ્વરૂપનાં શ્રદ્ધાન. એનું શ્રદ્ધાન, એનું જ્ઞાન, ત્રિકાળી કારણપરમાત્માના સ્વરૂપનું શ્રદ્ધાન, નિજ કારણપરમાત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન, નિજ કારણપરમાત્માના સ્વરૂપનું આચરણ. આહા..હા..!

'આચરણાત્મક ભેદોપચાર-કલ્પનાથી નિરપેક્ષ...' પહેલી ગાથામાં કહ્યું હતું પહેલા શરૂ કર્યું ત્યાં. ત્રીજી ગાથામાં. નિરપેક્ષ રત્નત્રય... નિરપેક્ષ ભેદોપચાર કલ્પના. વ્યવહારની જે કલ્પના, વ્યવહાર શ્રદ્ધા એ બધા ઉપચારથી નિરપેક્ષ છે. એ છે તો નિશ્ચય થાય છે એમ નહિ. એની અપેક્ષા વિનાનું. **'એવા સ્વસ્થ રત્નત્રયમાં પરાયણ વર્તતા થકા,...'** સ્વસ્થ. આહા..હા..! નિજાત્મસ્થિત, નિજાત્મસ્થિત શુદ્ધરત્નત્રય ભેદોપચાર કલ્પનાથી નિરપેક્ષ છે. **'એવા સ્વસ્થ...'** સ્વ નામ પોતામાં રહેલા **'રત્નત્રયમાં પરાયણ વર્તતા થકા,...'** ઠીક! એમાં પરાયણ વર્તતા થકા. **'રત્નત્રયમાં પરાયણ વર્તતા થકાં, શબ્દબ્રહ્મના ફળરૂપ શાશ્વત સુખના ભોક્તા થાય છે.'** લ્યો! 'સમયસાર'માં છેલ્લું લીધું. સુખ પામી જાય છે. શબ્દબ્રહ્મના. જુઓ! શબ્દબ્રહ્મનું ફળ આ. વીતરાગી દિવ્યધ્વનિના શાસ્ત્રનું ફળ આ. **'શબ્દબ્રહ્મના ફળરૂપ શાશ્વત સુખ...'** આત્માનો અતીન્દ્રિય આનંદ, એનો એ જીવ ભોક્તા થાય છે. સમજાણું કાંઈ? હવે એના ચાર શ્લોક કહેશે. (શ્રોતા :– પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ !)